

Микола Кобилецький

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри адміністративного та фінансового права,
заслужений професор Львівського національного університету
імені Івана Франка
(Львів, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-0365-8513>
mkobyletskyj@gmail.com

УДК 340.15(477)“09/11”

ЄВРОПЕЙСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ “РУСЬКОЇ ПРАВДИ” ЯК ДЖЕРЕЛА УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ: ІСТОРИКО-ТЕОРЕТИЧНИЙ І ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

АНОТАЦІЯ. У статті розглядається внесок європейських (переважно німецькомовних) науковців XIX–XXI ст. у теоретичне осмислення “Руської правди” як першого систематизованого джерела українського права та ключового елемента становлення ранньосередньовічної української державності.

Відповідно метою є показати внесок європейських дослідників у теоретичне осмислення “Руської правди” як зводу норм українського права та з’ясувати її значення для розуміння історико-теоретичних проблем становлення й еволюції української державності в правовому вимірі – проаналізовано праці А. Л. Шлецера, Й. Ф. Г. Еверса, Е. Тобієна, Л. К. Гетца, Д. Штрауха, Г. Барановські та інших авторів. Відзначено, що в їхніх дослідженнях підкреслюється автохтонне звичаєве походження норм “Руської правди”, київський центр її формування, дохристиянські витоки окремих інститутів, а також інтегрованість пам’ятки в ширший європейський правовий контекст (зокрема в аспекті германсько-скандинавських впливів).

Показано, що такі інтерпретації сприяють розв’язанню низки історико-теоретичних проблем української державності: обґрунтуванню безперервності правової традиції на українських землях, деколонізації історико-правової спадщини та спростуванню імперських наративів про “давньоруську народність”. Методологічну основу дослідження становлять історичний, порівняльно-правовий та герменевтичний методи.

У підсумку доводиться, що “Руська правда” в європейському науковому дискурсі постає не лише як історичне джерело, а й як теоретичний аргумент на користь безперервності, самостійності та європейського характеру української державно-правової традиції. Наголошено також на тому, що звернення до праць європейських авторів набуває особливого значення для утвердження національної правової ідентичності України в сучасному європейському контексті. Висловлено переконання, що праці європейських вчених є важливим аргументом в українсько-російському диспуті щодо спадкоємності Києво-Руської держави та “Руської правди”, як її основного джерела права.

Ключові слова: українська державність; правовий вимір державотворення; “Руська правда”; джерела права; звичаєве право; європейська правова традиція; деколонізація історії права; національна правова ідентичність; Києво-Руська держава.

У сучасних умовах деколонізації історико-правової науки та активного переосмислення національної правової традиції особливого значення набуває теоретичне осмислення джерел права Києво-Руської держави як фунда-

менту української державності. “Руська правда” – найдавніший систематизований збірник правових норм, що дійшов до нас, – відображає ключові історико-теоретичні проблеми становлення ранньосередньовічної української державності, тобто перехід від племінного звичаєвого права до писаних норм, формування інститутів князівської влади, еволюцію правових норм: від кровної помсти до фіксованих штрафів, утвердження правової ідентичності русинів-українців на європейському правовому просторі.

Довготривале перебування українських земель у складі імперій, зокрема російської, а згодом і російсько-радянської, призвело до домінування в Україні російської історіографії, яка трактувала ранньосередньовічну Русь як “давньоруську державу” та заперечувала український характер її правової спадщини.

На нашу думку, такий підхід нині продукує одну з теоретичних проблем української державності, оскільки він спотворює еволюцію української правової традиції, представляючи її як периферійну частину російської моделі, а не як самостійний процес формування правових інститутів на українських землях. До того ж, така візія Києво-Руської держави як першої за порядком форми української середньовічної державності має не лише науковий, а й ідеологічний характер, слугуючи обґрунтуванням імперської політики де-націоналізації та привласнення історичної пам’яті.

Водночас європейські (переважно німецькомовні) дослідники XIX–XXI ст., починаючи від Й. Ф. Г. Еверса та О. Рейца, Л. Гетца й закінчуючи сучасними авторами (Д. Штраух, Г. Барановські, У. Бібер), пропонували альтернативний погляд: вони підкреслювали автохтонне звичаєве походження більшості норм “Руської правди”, її київський центр створення, дохристиянські витоки та інтеграцію в європейську правову традицію (германсько-скандинавський вплив). Саме ці інтерпретації допомагають вирішувати теоретичні проблеми української державності в правовому вимірі: від обґрунтування безперервності правової традиції на українських землях до деколонізації історико-правової спадщини та утвердження України як суб’єкта європейської правової цивілізації ще з IX–XI ст.

Мета дослідження – показати внесок європейських науковців у теоретичне осмислення “Руської правди” як зводу норм українського права та його значення для розуміння історико-теоретичних проблем становлення й еволюції української державності в правовому вимірі.

“Руська правда” уперше була опублікована у виданні “Зібрання російських історій” 1767 р. німецько-російським істориком Августом Людвігом Шлецером, помічником Герхарда Фрідріха Міллера – іншого основоположника “нормандської теорії” походження Русі та одного із перших дослідників, що використовували архівні документи як наукові джерела.

Одночасно з працями А. Л. Шлецера з’являються праці відомого російського дослідника Києво-Руської держави та “Руської правди” Миколи Ка-

рамзіна, прихильника норманської теорії походження Русі, який перебував під впливом праць німецького науковця Штрубе де Пермонта. Для М. Карамзіна “Руська правда” до приходу норманської династії на територію Києво-Руської держави не мала інших джерел права, окрім звичаєво-правових норм. На його думку, нормани принесли до Русі загальні цивільні закони, відомі з договорів великих князів з греками і такі, що в усьому узгоджуються зі стародавніми законами Скандинавії. Він припускав: якщо не слов’яни, то принаймні руські варяги IX–X ст. могли мати писані закони, адже на їхній батьківщині, Скандинавії, використання рунічного письма було відоме ще до християнської доби. За Карамзіним, закони Ярослава були подібні до давньоримських Законів XII таблиць і стали правдивим відображенням громадського стану тогочасної Русі. У 1820 р. працю М. Карамзіна переклав німецькою мовою Ф. Гаценшильд¹.

Під впливом німецьких науковців і М. Карамзіна перебував російський історик і видавець “старослов’янських та староруських пам’яток” К. Калайдович². Він провів порівняння “Руської правди” зі шведським і данським правом і вбачав у її нормах використання елементів права їх народів³.

У 1816 р. Розширену редакцію “Руської правди” опублікував німецькою мовою професор Дерпського (Тартуського) університету Йоган Філіп Густав фон Еверс. У коментарі до цієї праці Й. Еверс писав, що скандинави і русини запозичили спільні правові норми у третьої сторони, якою могли бути германці, франки, чиї найдавніші закони за змістом і формулюванням були схожими на “Руську правду”. Він порівнював “Руську правду” із “Lex Salica Reformata” (глава XXV) та “Lex Ripuariorum” (глава XI). Незважаючи на подібність між двома законами, Еверс вважав, що це не є підтвердженням скандинавського походження русинів. А також писав, що співпраця між германцями, франками і русинами існувала задовго до посольства княгині Ольги до германського імператора. Й. Еверс вказував, що великий київський князь Ярослав Мудрий насамперед прагнув налагодити свої дружні стосунки зі своїми західними сусідами, насамперед німцями. Він зауважував, що в “Руській правді” містяться окремі положення норманського права, зокрема такі як, “Werd, вервь – судовий округ”, віра “Wira”, судовий штраф за вбивство та інші злочини тощо⁴.

У 1826 р. Й. Еверс опублікував свою працю *Das Alte Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung darstellt* (“Давнє право русинів і його історичний додаток”), у якій містився текст “Руської правди” німецькою і російською мовами. У цій праці Й. Еверс передовсім аналізує Коротку редакцію

¹ Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі: навч. посіб. (Г Демиденко, Х Єрмолаєв (укл), Право 2014) 51.

² Українська мала енциклопедія: 16 кн.: у 8 т. Т. 3, кн. V: Літери К–Ком (Є Онацький, Накладом Адміністрації УАПЦ в Аргентині, Буенос-Айрес 1959) 573.

³ Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі (н 1) 102–103.

⁴ G Ewers, *Kritische Vorarbeiten zur Geschichte der Russen* (Dorpat 1814) 105, 108–109.

“Руської правди” та відносить її появу до IX ст., пов’язуючи з історичним розвитком Києво-Руської держави. А Розширену редакцію Правди пов’язує з статтю великого київського князя Володимира Мономаха⁵.

Дослідник писав:

Серед найдавніших правових інститутів, сліди яких збереглися у європейських народів, серед тих інститутів, що сягають сивої давнини, походження яких у інших країнах ледве можна окреслити навіть гіпотетично, у цьому короткому законі ми знаходимо їхнє зародження і перший розвиток. Більше того: ми можемо простежити їхнє виникнення безпосередньо з первісного інституту сім’ї, який, своєю чергою, закріплений у самій людській природі⁶.

Й. Еверс вказував, що юридична термінологія у “Правді Ярослава” була ще недостатньо розвинута і тут немає таких понять, як вергельд (викуп за вбивство), грошових штрафів і покарання, що було доказом використання норм звичаєвого права. Усі грошові кошти, які згадуються як компенсація, як відшкодування шкоди, причому навіть самі терміни “відшкодування” чи “компенсація” у тексті не використовуються. Це означало, на думку Й. Еверса, що явище існувало, але ще не було осмислене як абстрактна категорія⁷. Усі передбачені виплати отримували потерпілий або його родичі. Князь у цій “Правді Ярослава” не отримував жодних коштів. У наступних частинах Короткої редакції князі вже отримували свою частку з судових штрафів. У “Правді Ярослава”, на думку Й. Еверса, захист права власності було сформульовано в найелементарнішій формі⁸.

Як вважав Й. Еверс, “Руська правда” в часи Ярослава Мудрого містила шість положень: 1. Обмеження кровної помсти лише близьким родичам і встановлення грошової компенсації в разі, якщо помста не була здійснена. 2. Підтвердження або, точніше, мовчазне визнання приватної помсти у випадку тілесних ушкоджень та встановлення грошової компенсації. 3. Визнання права самовільного повернення своєї власності в разі, якщо особа її знаходила, а також визначення додаткової компетенції за порушення цього права. 4. У разі суперечки, вирішення питання через звернення до попередніх власників, так що останній з них, який не міг визнати на ще давнішого власника, мав виплатити відшкодування. 5. Усі складні справи вирішувалися подібним чином через повернення майна до попередніх власників у присутності 12 осіб з громади, причому винний, який привласнив чужу власність, мав сплатити рівноцінне відшкодування⁹.

У “Правді Ярослава” судовий процес був дуже слабо врегульований. Ще не існувало професійних суддів, судових установ, допоміжних судо-

⁵ G Ewers, *Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung dargestellt* (Dorpat-Hamburg 1826) 305–313.

⁶ Ibid 288.

⁷ *Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі* (н 1) 90–91.

⁸ Ewers (n 5) 292.

⁹ Ibid 296–297.

вих службовців суду, позивачів, відповідачів. Судовий процес проходив усно, відкрито за участю мешканців громади, що гарантувало захист від несправедливості¹⁰. Еверс також писав, що “Правда Ярослава” не містила норм сімейного і спадкового права, які були виключно справами родини. Це право також не містило норм публічного права¹¹. Варто зазначити, що Й. Еверс високо оцінив Найдавнішу Правду (“Правду Ярослава”), назвавши її “чим вкрай простим законом”, який, попри свою стислість, був повністю достатнім для свого часу. Праця Й. Еверса була опублікована після його смерті, у 1830 р. Платоновим у російському перекладі¹². У 1820–1822 рр. польський науковець Раковські опублікував двотомну працю польською мовою “Руська правда”, у якій вказує, що “Руська правда” була створена на основі спільного слов’янського права. Раковські сприймав “Руську правду” як пам’ятку глибокої давнини, яка зберегла дух стародавніх слов’ян.

У 1829 р. з’являється праця “Versuch...” (Спроба) іншого професора Дерпського (Тартуського) університету *Олександра фон Рейца*, яка містить переклад німецькою “Розширеної редакції “Руської правди” з коментарем.

О. Рейц підтримав позицію Й. Еверса, рецензента цієї роботи, і убачав у положеннях “Руської правди” норми, аналогічні нормам баварських, алеманських, салічних, фризських, саксонських, вестготських і англо-саксонських законів. Зокрема, це стосується зводу, конфіскації майна, судових доказів, вергельду (викупу за вбивство)¹³.

На думку Рейца, усі варварські кодекси Європи, включаючи “Руську правду”, мали один і той же зміст на межі слов’янського і германського світів, якими були річки Ельба, Заалле і Одер. Народи передавали дух юрисдикції і навіть мову законодавства, про що свідчить змішання загальнослов’янських юридичних термінів з германськими. Він також вважав, що “Руська правда” походить з тієї ж правової сім’ї, що й варварські кодекси, зокрема, саксонський, англо-норманський, фризський і салічний, які могли в письмовій формі прийти на Русь. Для Рейца юридична сила “Руської правди” не була нічим іншим, як силою її західних аналогів¹⁴. Рейц писав, що “Руська правда” та назва Русь походять з українських земель. На його думку, Південна Русь (Україна) була більш здатною мати писемну “Правду” завдяки своїм зв’язкам з Візантією, своєму відносно вищому рівню освіти, завдяки суспільству зі слов’янами, які раніше за інших здобули писемність¹⁵.

Йоганн Георг Нейман, професор Дерптського (Тартуського) університету, 1830 р. опублікував німецькою мовою працю, що в українському перекладі має назву “Розвиток руського права від першої до другої Правди”. Вона ста-

¹⁰ Ewers (n 5) 298.

¹¹ Ibid 300.

¹² G Baranowski, *Dia “Rysskaja Pravda” – ein mittelalterliches Rechtsdenkmal* (Peter Lang 2005) 54.

¹³ A von Reutz, *Versuch über die geschichtliche Ausbildung der Russischen Staats- und Rechtsverfassung* (Steffenhagen 1829) 428.

¹⁴ Ibid 398.

¹⁵ Ibid.

ла фактичним продовженням дослідження Й. Еверса “Das älteste Recht der Russen” (Найдавніше руське право).

Й. Нейман зазначав, по-перше, що “Правда Ярослава” була чинною на всій території Києво-Руської держави, оскільки закони, запроваджені для Руської землі, не могли розглядатися лише як доповнення до неї. А по-друге, він також підкреслював міцність правового зв’язку між Києвом та іншими територіями Києво-Руської держави, аргументуючи це тим, що право, встановлене синами Ярослава, діяло і в Новгороді. Крім того, на думку Й. Неймана, статті 35–43 Короткої редакції “Руської правди” були доповнені пізніше¹⁶.

У 1829 р. з’являється “Огляд” ліфляндського барона Густава Розенкампа про “Кормчу книгу”. Автор – випускник Лейпцизького університету та багаторічний керівник Законодавчої комісії Російської імперії – перебував під впливом історичної школи права. Розенкамп категорично заперечував, що Ярослав Мудрий міг у свою грамоту для новгородців включити приписувану йому “Правду”. На його думку, основою Короткої редакції “Руської правди” були найдавніші народні звичаї, які існували без писемності, не лише до Ярослава, а й до Володимира¹⁷.

У 1844 р. побачила світ праця ще одного професора Дерптського (Тартуського) університету – *Евальда Тобієна (Tobien)*, що увійшла до збірника під назвою: “Збірник критично опрацьованих джерел з історії руського права”. Структурно дослідження складалося з двох частин – у першій було вміщено тексти “Руської правди”, у другій – подано розлогий коментар до її статей.

У “Правді Ярослава” Тобієн убачав чітко сформовану й логічно вибудовану систему норм. На його думку, вона охоплювала положення про вбивство, кровну помсту та покарання у випадку неможливості її здійснення (ст. 1–2); про тілесні ушкодження й відповідальність за них (ст. 3–4); про різні види образ, зокрема кваліфіковані образи з огляду на спосіб учинення шкоди (ст. 5–7) та на особу потерпілого (ст. 8–9); про грубу, ганебну поведінку, що могла провокувати бійку (ст. 10); про порушення прав власників (ст. 11–13); про порядок повернення викраденого майна, насамперед щодо вільних осіб (ст. 14–15); а також про правопорушення, вчинені невільними особами, переважно пов’язані із завданням тілесних ушкоджень або порушенням майнових прав вільних людей (ст. 16–17). Водночас Тобієн зазначав, що “Правда Ярославичів” була укладена на зібранні синів Ярослава Мудрого; при цьому інститут кровної помсти в ній уже не згадувався, оскільки на той час його було скасовано¹⁸.

¹⁶ Baranowski (n 12) 54–55.

¹⁷ Ibid 55.

¹⁸ Die Prawda Russkaja, das älteste Rechtsbuch Russlands, nach aller bisher entdeckten und herausgegebenen Handschriften verglichen, verdeutscht und erläutert, durch Dr. jur. E. S. Tobien (Dorpat 1844) 27.

Розширену редакцію “Руської правди” Тобієн інтерпретував як результат поєднання Короткої редакції зі збірником законів, виданих Володимиром Мономахом у зв’язку з київським повстанням 1113 р., що свідчило, на його думку, про еволюційний характер формування руського права. Особливо показовими є його висновки про дохристиянське й додержавне походження Найдавнішої Правди, на основі українського звичаєвого права, підкреслювали глибоку автохтонність правової традиції. Водночас Тобієн висунув текстологічно обґрунтовану тезу про походження всіх списків Розширеної редакції від одного “материнського рукопису”, започаткувавши системне дослідження рукописної традиції пам’ятки. Вагомим науковим здобутком стало й те, що він уперше об’єднав та опублікував німецькою мовою в одному виданні всі відомі на той час тексти “Руської правди”, заклавши підвалини для подальших критичних студій¹⁹.

Традицію дослідження “Руської правди” в німецькій історико-правовій науці продовжив професор Боннського університету *Леопольд Гетц* (Getz, 1868–1931), німецький старокатолицький священник і професор теології Боннського університету. Він володів українською, старослов’янською, російською, болгарською, хорватською і сербською мовами.

У 1909–1913 рр. Л. Гетц опублікував чотиритомну працю, у якій уперше здійснив повне видання тексту “Руської правди” з ґрунтовним аналізом її статей (т. 1 – 1910 р., т. 2 – 1911 р., т. 3 – 1912 р., т. 4 – 1913 р.). Завдяки масштабності й системності дослідження Л. Гетц вважається одним із найавторитетніших її дослідників.

Часом створення “Руської правди” Л. Гетц називає VIII – середину IX ст. Він проводив оцінку “Руської правди” не лише як історик права, а й як славіст, знавець багатьох слов’янських мов. Вказуючи на створення “Руської правди” у VIII–IX ст., Л. Гетц визнавав існування української мови та українського народу. Аналогічний погляд висловлював радянський академік Б. Греков (1882–1953), який народився на Полтавщині, але, на відміну від Гетца, він не пов’язував “Руську правду” з українським звичаєвим правом, українським народом та Українською державою.

У 1913 р. з ініціативи юридичного факультету Київський університет надав Л. Гетцу звання почесного професора Київського університету.

На думку Гетца, “Руська правда” була створена ще до прийняття християнства на Русі – приблизно у VIII – середині IX ст. Він уважав статті 2–9, 11–13, 15 і 17 “Правди Ярослава” первісними, тоді як до статей 1, 10, 14, 16 і 18, на його переконання, згодом було внесено зміни: у них простежується заміна публічного покарання приватною компенсацією, що призначалася потерпілій стороні, а не князю²⁰.

¹⁹ Die Prawda Russkaja (n 18) 28.

²⁰ М Дьяконовъ, ‘Goetz L. K. Das russische Recht (Русская Правда): 1 er Band: Die älteste Redaktion des russischen Rechtes. Stuttgart, 1910 (критична стаття) 7 <<https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0002015>> (accessed 27.07.2026).

“Правду Ярославичів” Гетц розглядав як цілком самостійну редакцію. “Правду Ярослава” він виводив із південноруського (давньоукраїнського) звичаєвого права, що діяло ще до Володимира Великого. Водночас “Правду Ярославичів” трактував як етап правової реформи, за якої кримінально карані діяння та покарання набували публічно-правового характеру, а вирішення конфлікту між злочинцем і потерпілим переходило до компетенції держави. У цій редакції, на його думку, з’являються новели, що стосувалися податкових зобов’язань, форм судочинства, мотивів і видів злочинів.

Завершуючи свою 1215-сторінкову працю, Л. Гетц подав розгорнутий аналіз Розширеної редакції “Руської правди”. Подібно до інших дослідників, він поділяв її на “Правду Ярослава” та Статут Володимира Мономаха й припускав, що укладачем був судовий урядовець, який спирався на практику судочинства²¹.

Особливе місце у концепції Л. Гетца займало питання джерел права. На відміну від багатьох попередників, він віддавав перевагу германо-скандинавському впливу над візантійським. На його думку, давній вплив норм германо-скандинавського права був пов’язаний із норманськими князями та їхньою дружиною, правові уявлення яких інтегрувалися із правом русинів²². Лише згодом, особливо після запровадження християнства, відбулося рецепцію окремих норм візантійського права, зокрема з таких джерел, як “Прохірон” 879 р. та “Закон судний людем” – кінець IX ст. Водночас Л. Гетц підкреслював, що “Руська правда” була створена раніше цих пам’яток і що місцем її укладення був Київ²³. Вважаємо, що позиція Гетца про створення “Руської правди” у VIII – середині IX ст. на основі давньоукраїнського звичаєвого права в Києві має принципове значення для теоретичного обґрунтування автохтонності української державності, спростовуючи тези про “норманське започаткування” держави на цих землях. Князі норманської династії своєю чергою модернізували Києво-Руську державу та більш тісно пов’язали її з європейськими державами через родинні династійні зв’язки, включивши її у широку міжнародну торгівлю.

Провівши порівняльний аналіз із “Еклогою” та “Прохіроном”, Гетц дійшов висновку про відсутність прямих запозичень у Короткій редакції, за винятком поодиноких норм (наприклад, щодо пошкодженого щита або списа). Натомість вплив “Закону судного людем”, на його думку, проявився у “Правді Ярославичів” і був пізніше інкорпорований до “Правди Ярослава”.

Значну увагу дослідник приділив порівнянню Короткої редакції з давньо-германськими правовими пам’ятками, зокрема з “Фризькою правдою”. Він вказував на подібність структури: спочатку регламентація вбивства, а далі – штрафи за тілесні ушкодження²⁴. Водночас положення “Руської правди”, за

²¹ L K Goetz, *Das Russische Recht (Russkaja Pravda)* (Stuttgart 1910) 301.

²² Goetz (n 21) 303.

²³ Goetz (n 21) 467.

²⁴ L K Goetz, *Staat und Kirche in Altrussland: Kiever Periode 988–1240* (Berlin 1908) 3.

Гетцом, були простішими за германські закони, а окремі статті (зокрема 15 і 16) могли бути результатом пізніших впливів²⁵.

Узагальнюючи, Гетц дійшов висновку, що “Правда Ярослава”, яку він називає Найдавнішою Правдою, не містила безпосередніх запозичень із візантійського чи германського права, а ґрунтувалася на давньому звичаєвому праві українців; зовнішні впливи проявилися лише в доповненнях до Короткої редакції, якими була “Правда Ярославичів”, внаслідок активних міжнародних контактів за правління великих київських князів Володимира Великого та Ярослава Мудрого²⁶.

Другу частину Короткої редакції він називав “другою редакцією”, створеною за правління Ярослава Мудрого. Тут, порівняно з першою частиною, простежується посилення князівської юрисдикції поряд із приватним відшкодуванням, що раніше було основною формою відповідальності²⁷. З’являються штрафи на користь держави та судових урядовців; покарання за вбивство – віра (вергельд) – розглядалося ним як державна санкція²⁸. На думку Гетца, германо-скандинавський вплив на “Руську правду”, починаючи від “Правди Ярославичів”, був значно більшим, ніж вплив візантійського законодавства.

Л. Гетц також відзначав трансформацію судової системи: князь стає носієм верховної судової влади, а княжий двір – місцем здійснення правосуддя (ст. 38). У ст. 33 заборонялося застосовувати покарання без княжого наказу. Податкові збори (“Збір Ярослава”) та штрафи (ст. 41–42) перебували під контролем князя, а їх стягнення здійснював вірник, який поєднував адміністративні й судові функції²⁹. Серед європейських дослідників Східної Європи “він займав позицію суто наукового інтересу і був поза політичним дослідником”.

Водночас окремі положення концепції Гетца зазнали критики як з боку московських, так і німецьких науковців. Зокрема, Брінкман зазначав, що другий том присвячено переважно аналізу “Правди Ярославичів”, однак недостатньо розглянуто питання відповідальності за порушення права власності (крадіжка, грабїж, розбій, підпал). На відміну від фундаментального першого тому, у наступних томах, на його думку, автор здебільшого обмежувався коментарем тексту без глибокого аналізу джерел³⁰.

Важливою для оцінки праці Л. Гетца є рецензія чеського науковця Карла Кадлеца, що датується 1916 р. Після великого історичного огляду Кадлец аналізував окремі томи Гетца, не погоджуючись із його позицією щодо часу створення “Правди Ярослава” та “Правди Ярославичів”. Він підтримував

²⁵ Goetz (n 21) 455.

²⁶ Ibid 509.

²⁷ Ibid 337–340.

²⁸ Goetz (n 21) 49.

²⁹ Goetz (n 21) 364–365.

³⁰ Baranowski (n 12) 82.

розділення на Коротку редакцію Правди та підтримував позицію Гетца, що “Правда Ярослава” була створена до утворення князівської влади у Києво-Руській державі. Крім того, Кадлец підкреслював відмінність українців (руси́нів) та новгородців

У 1915 р. з’явилася праця Йозефа Коллера *Die Russkaje Prawda und das altslawische Recht* (“Руська правда і стародавнє слов’янське право”), у якій автор підтримав позицію Л. Гетца щодо джерел права Києво-Руської держави. Праця була створена під час Першої світової війни, і Коллер гостро критикував російських науковців, зазначаючи, що ‘російські автори, які критикували Еверса і Гетца, розглядали окремі питання “Руської правди”, але водночас демонстрували жадливий брак наукової підготовки та мислення; і вражаючи своєю методологічною безпорадністю, навіть найкращі з них залишалися дилетантами в найгіршому сенсі цього слова’³¹. Він також відзначав:

Те, що ми навіть у наші дні розглядаємо давньоруське право як відгалуження індоєвропейської культури та досліджуємо його як історичне явище, не потребує жодного виправдання. Навіть якщо народи були нерозумними, це не заважає нам визнавати, що вони діяли в межах розумного і створювали явища, варті наукового дослідження. Навіть якщо народи заслуговують на повний культурний занепад, це не перешкоджає визнанню їхніх попередніх культурних періодів, так само як ми досліджуємо право народів, які зникли’³².

Коллер підкреслював, що три збірники права, доступні в оригіналі, перекладі та з коментарями, містять старослов’янське право і лише незначною мірою відчутний вплив германського торговельного права. Будь-який зв’язок Короткої редакції “Руської правди” з візантійським правом, зокрема з “Еклогою” та її похідними, слід категорично відкидати: староруське право походило з етапу розвитку, який був абсолютно віддалений від візантійського права³³.

На думку Коллера, перший збірник “Правди Ярослава” являв собою неповне зібрання, майже виключно кримінально-правових норм, що, очевидно, існували ще до часів Володимира Великого. Це своєрідний конгломерат давньоруського звичаєвого права, який відображав період, коли ще зберігалася громада, а князівська влада ще не мала впливу на всю територію³⁴.

Коллер вважав, що положення “Правди Ярославичів” демонструють прагнення князівської влади закріпити свої права через створення князівських судів та перетворення кровної помсти і штрафів на кримінальне право князівської юрисдикції. Основні положення цієї редакції, за його оцінкою,

³¹ J Kohler, ‘Die Russkaja Prawda und das altslawische Recht’ [1916] 33 Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 290.

³² Ibid.

³³ Ibid 291.

³⁴ Ibid 293.

походять ще з часів Володимира Мономаха, і в ній детально регламентовано переслідування злочинців, питання власності, сімейного та спадкового права, торгового й процесуального права³⁵.

Сучасні російські науковці у статтях, які публікуються в західних часописах, називають Л. Гетца одним із найавторитетніших дослідників “Руської правди” та її окремих редакцій.

Вони також вказують на те, що праці німецьких науковців XVIII – початку XX ст. ґрунтовні, деталізовані, побудовані на аналізі історичних джерел та визначають основні тенденції для подальшого вивчення “Руської правди”.

Цілий ряд монографій і статей, присвячених дослідженню “Руської правди”, опублікував професор Кельнського університету *Дітер Штраух*. Він запропонував власну класифікацію пам’ятки, поділивши її на Коротку Правду, Скорочену Правду та Розширену Правду. Скороченою Правдою Д. Штраух називає “Правду Ярославичів”. Дослідник вказує на вплив шведського права на окремі статті “Руської правди” та підтримує позицію Л. Гетца щодо того, що статті “Правди Ярослава” ґрунтувалися на звичаєвому праві русинів (українців), яке не зазнавало впливу іноземного права чи князівського законодавства³⁶. Штраух не виявив доказів прямого впливу візантійського та германського права на Коротку редакцію “Правди Ярослава”, натомість у “Правді Ярославичів”, а також таких складових, як “Урок мостникам” та “Покон вірний” простежується використання шведського земельного права та візантійських норм³⁷. Зокрема, на основі шведського права побудовано ст. 38 Короткої редакції, що регулювала затримання злодія за межами подвір’я власника³⁸.

Дослідження “Руської правди” у монографіях, статтях та інших працях продовжив сучасний німецький науковець, професор юридичного факультету Боннського університету *Гюнтер Барановські*. Він вважається одним із провідних спеціалістів з історії держави і права Києво-Руської держави, Російської імперії та СРСР. У 2005 р. він опублікував монографію *Die Russkaj Prawda – ein mittelalterliches Rechtsdenkmal* (“Руська правда – одна середньовічна пам’ятка права”) обсягом 788 сторінок, де проаналізовано передумови прийняття пам’ятки, її джерела та тексти усіх редакцій з докладним коментарем.

Барановські провів порівняльний аналіз “Руської правди” з германськими та візантійськими джерелами, оцінюючи їхній вплив на кодифікацію права у Києво-Руській державі. Він підтримав позицію попередніх дослідників (Норрбел, Сельнес, Штраух), що покарання за вбивство у ст. 1–2 Ко-

³⁵ J Kohler (n 31) 302.

³⁶ D Strauch, ‘Schwedisches Landshchaftsrecht und frühes Recht der Rus. Wirkungen europäischer Rechtsgeschichte’, *Festschrift für Karl Kröschell zum 70. Geburtstag* (G Kobler, H Nehlsen (hrsg), München 1997) 1294.

³⁷ D Strauch, *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500: Eine Quellenkunde* (Berlin 2011) 682.

³⁸ Strauch (n 36) 1302.

роткої редакції та у Законі Готланда ґрунтуються на одній і тій самій ідеї – можливості помсти або сплати викупу³⁹. Аналогічні порівняння стосуються випадків убивств, тілесних ушкоджень та порушень честі.

Барановські не підтримував позицію німецьких дослідників фон Рімша і Мульца, які описували “м’якість норм “Руської правди”, посилаючись на арабських авторів, зокрема Ібн Фадлана, та на договори Русі з Візантією 911 р.⁴⁰ Він зазначав, що норми шведського права могли застосовуватися у випадках стягнення боргу, а порівняння “Правди Ярослава” з договором Русі з Візантією 944 р. показує спільні положення щодо вбивств, тілесних ушкоджень тупим предметом та покарання злодія, а в цивільному праві – щодо особистого майна жінки та свободи заповіту і спадкування⁴¹.

Г. Барановські визначає “Руську правду” як “пам’ятку права”, що сприяла переходу русинів від невизначеності до чітко встановлених правових норм, від кровної помсти до визначеного покарання та відшкодування збитків, від самосуду до судового захисту життя, тілесної недоторканності, честі, власності та володіння. Навіть якщо самосуд ще дозволявся, для нього встановлювалися правові межі. Практичне застосування “Руської правди” у XI–XIV ст., на думку Барановські, передбачало вирішення судових справ на основі місцевих звичаїв, а не писаного права або грамотності суддів. Тлумачами звичаїв були судові мужі, які брали участь у суді разом із князівськими урядовцями⁴².

У пам’ятці містяться правові терміни для визначення інститутів: князь, суд, вірник, поклон, видок, послух, поручник, судити, іти на звіт, іти на роту, моє або своє. Цивільно-правові норми Короткої редакції були другорядними, оскільки товарно-грошові відносини ще не були достатньо розвинені, хоча вже згадуються договори купівлі-продажу. У Розширеній редакції спостерігається розвиток термінології: татьба (крадіжка), вина, потік, розграбування, борг, дім, гість, ряд тощо⁴³.

Грошові одиниці позначалися як куни, а судові посади та збори еволюціонували, що демонструє досконалість Розширеної редакції порівняно з попередньою. Водночас Барановські відзначав, що “Руській правді” бракує юридичної точності та систематичності⁴⁴.

Отож, сучасні німецькі дослідники (Штраух, Барановські) підкреслюють шведсько-скандинавський вплив на окремі норми, але водночас підтверджують звичаєву основу “Правди Ярослава”, що дає підстави теоретично розглядати “Руську правду” в європейському контексті як свідчення ранньої правової державності русинів-українців.

³⁹ Baranowski (n 12) 678.

⁴⁰ Ibid 679.

⁴¹ Ibid 680.

⁴² Ibid 721.

⁴³ Ibid 722.

⁴⁴ Ibid 723.

У контексті нашого дослідження заслуговує на увагу праця англійського науковця Томаса Ріхи (1969)⁴⁵, у якій він зазначає, що “Руська правда” була зведена в єдиний кодекс у період правління Ярослава Мудрого та ґрунтувалася переважно на звичаєвому праві. Ріха звертає увагу на подібність окремих статей “Руської правди” до положень законів короля Альфреда Великого, що дає змогу розглядати руське право у ширшому контексті європейської правової традиції раннього Середньовіччя.

Ще у 1840 р. французький дослідник П’єр-Шарль Левек підготував працю про “Руську правду”, опубліковану лише 1962 р. Левек наголошував, що кодекс Ярослава Мудрого не був першим зведенням законів русинів, посиляючись на договори Русі з Візантією. На його думку, значна частина правових норм сформувалася ще за князя Олега, тоді як заслуга Ярослава Мудрого полягала у впорядкуванні, фіксації та доповненні вже існуючого правового масиву. Порівнюючи “Руську правду” із “Салічною правдою”, Левек підкреслював відносно високий правовий статус жінки в руському праві та зазначав, що народ, здатний створити кодифікований звід законів, перебуває на високому рівні цивілізаційного розвитку⁴⁶.

“Руську правду” досліджували й інші французькі науковці, зокрема Й. Г. Шнітцлер і Р. Рясте. Йоганн Генріх (Жан Анрі) Шнітцлер, зокрема, розглядав її як перший системний правовий документ русинів, відзначаючи вплив скандинавських і германських законів та відсутність чіткого розмежування між кримінальним і цивільним правом⁴⁷.

“Руську правду” досліджує наукова співробітниця Зальцбурзького університету Урсула Бібер, спеціалістка у галузі історії та славістики. У своїх працях вона вказує, що “Руська правда” була найвідомішою і важливою пам’яткою староруського права, а норми кримінального права у ній побудовані на основі звичаєвого права. У. Бібер зазначає, що дослідження «Руської правди» важливе для розуміння еволюції давньокиївської Русі: від невизначеності до права, від кровної помсти до фінансових штрафів, а також від самозахисту людей до державної охорони їхнього життя, здоров’я та майна⁴⁸.

Попередньо узагальнюючи викладене, слід констатувати, що в європейській історико-правовій науці “Руська правда” розглядається як складне явище ранньосередньовічної правової культури, сформоване у взаємодії місцевої звичаєвої традиції та ширшого германсько-скандинавського правового контексту. Європейські дослідники, визнаючи вплив норманського чинника на інституціоналізацію князівської влади, водночас не пов’язують виникнення державності на українських землях виключно з варязькою при-

⁴⁵ Th Riha, *Readings in Russian Civilization. Vol. 1. Russia before Peter the Great, 900–1700* (2-nd ed, The University of Chicago Press 1969) 266.

⁴⁶ Ibid 17.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ U Bieber, ‘Verbrechen und Diabolik in russischen Chronikberichtenhttp’ (Ringvorlesung: Kriminelles Mittelalter, Universität Salzburg) <<https://www.plus.ac.at/wp-content/uploads/2021/02/543254.pdf>> (accessed 27.07.2026).

сутністю. Київ постає як усталений політичний і правовий центр, у межах якого відбувалося впорядкування правових норм і формування кодифікованого тексту.

Таку позицію європейських, передусім німецьких, дослідників підтримує низка українських учених. Зокрема, Р. Лащенко пов’язував походження і зміст “Руської правди” з київським політичним центром і руською (давньоукраїнською) правовою традицією. На його думку, характерні риси цієї пам’ятки – пріоритет норм приватного права над публічними, увага до захисту особи, відносна правова самостійність жінки – дають підстави розглядати її як результат розвитку саме української правничої культури.

Побіжно дослідник наголошував, що зазначені правові засади істотно відрізняються від тих моделей правового розвитку, які сформувалися на північно-східних теренах під впливом ординської політико-правової традиції у XIV ст. Така відмінність, на його переконання, засвідчує самотність київської правової системи та її окремішній історичний шлях еволюції⁴⁹.

Отже, у європейському науковому дискурсі “Руська правда” інтерпретується як органічний продукт розвитку руського суспільства, включений до загальноєвропейського правового простору раннього Середньовіччя.

Висновки. Європейська історіографія “Руської правди” протягом понад 250 років – від праць А. Шлецера (1767 р.) до сучасних студій Г. Барановські (2005 р.) та Д. Штрауха (2011 р.) – сформувала не лише джерелознавчий і компаративний масив досліджень, а й концептуальну рамку для сучасного переосмислення витоків української державності. Теоретичне значення цього наукового доробку полягає в декількох принципових положеннях.

По-перше, “Руська правда”, передусім її найдавніша частина – “Правда Ярослава”, ґрунтується на автохтонному давньоукраїнському звичаєвому праві дохристиянського періоду (VIII – середина IX ст.), що свідчить про існування розвиненої правової традиції на українських землях ще до посилення князівської влади та норманського впливу (Гетц, Тобієн, Коллер). Це дає змогу розглядати українську ранньосередньовічну державність як результат внутрішнього соціально-правового розвитку, а не як похідне явище зовнішнього політичного впливу. У цьому контексті кодифікація норм постає свідченням зрілості правової культури та наявності сталих механізмів нормативного регулювання.

По-друге, європейські студії демонструють, що правова система Києва функціонувала в логіці загальноєвропейської еволюції середньовічного права, що знімає штучну опозицію між “русською” та “європейською” правовими традиціями. Це зміщує акцент із периферійності на інтегрованість і співмірність розвитку, і є вагомим аргументом для сучасного позиціонування України як органічної складової європейського правового простору.

⁴⁹ Р. Лащенко, *Лекції по історії українського права. Частина 1: Княжа доба: І. Література. ІІ. Пам’ятники права. ІІІ. Історія державного права* (Прага 1923) 43–44.

По-третьє, історіографічний матеріал створює підстави для методологічного перегляду імперських конструкцій “спільної давньоруської спадщини”, оскільки центр правотворення, політичної організації та правової систематизації був локалізований у Києві як осерді державності на українських землях.

По-четверте, у сучасному інтелектуальному контексті ці дослідження виконують функцію деколонізації правової історії, переводячи дискусію з площини ідеологічних наративів у площину порівняльного правознавства та академічного аналізу.

Отже, “Руська правда” в європейському науковому дискурсі постає не лише пам’яткою права, а й теоретичним аргументом на користь тягlostі, самостійності та європейської вкоріненості української державно-правової традиції. Її інтерпретація виходить за межі суто історичного аналізу й набуває значення складника сучасної концепції української державності.

У наукових працях європейських дослідників підтверджується позиція українських науковців, що Києво-Руська держава є державою українського народу, а “Руська правда” є першим кодексом українського права, а її найдавніша редакція – “Правда Ярослава” була створена на основі українського звичаєвого права у Києві приблизно у VIII – середині IX ст.

REFERENCES

Bibliography

Authored books

1. Baranowski G, *Dia “Rysskaja Pravda” – ein mittelalterliches Rechtsdenkmal* (Peter Lang 2005).
2. Ewers G, *Das älteste Recht der Russen in seiner geschichtlichen Entwicklung dargestellt* (Dorpat-Hamburg 1826).
3. Ewers G, *Kritische Vorarbeiten zur Geschichte der Russen* (Dorpat 1814).
4. Goetz L K, *Das Russische Recht (Russkaja Pravda)* (Stuttgart 1910).
5. Goetz L K, *Staat und Kirche in Altrussland: Kiever Periode 988–1240* (Berlin 1908).
6. Riha Th, *Readings in Russian Civilization. Vol. 1. Russia before Peter the Great, 900–1700* (2nd ed, The University of Chicago Press 1969).
7. Strauch D, *Mittelalterliches nordisches Recht bis 1500: Eine Quellenkunde* (Berlin 2011).
8. von Reutz A, *Versuch über die geschichtliche Ausbildung der Russischen Staats- und Rechtsverfassung* (Steffenhagen 1829).
9. Lashchenko R, *Lektsii po istorii ukrainskoho prava. Chastyna 1: Kniazha doba: I. Literatura. II. Pamiatnyky prava. III. Istoriia derzhavnoho prava* (Praha 1923) (in Ukrainian).

Edited books

10. *Die Prawda Russkaja, das älteste Rechtsbuch Russlands, nach aller bisher entdeckten und herausgegebenen. Handschriften verglichen, verdeutscht und erläutert, durch Dr. jur. E. S. Tobien* (Dorpat 1844).
11. Strauch D, ‘Schwedisches Landshchäftsrecht und frühes Recht der Rus. Wirkungen europäischer Rechtsgeschichte’, *Festschrift für Karl Kröschell zum 70. Geburtstag* (G Kobler, H Nehlsen (hrsg), München 1997) 1294.
12. *Pravda Ruska Yaroslava Mudroho: pochatok zakonodavstva Kyivskoi Rusi: navch. posib.* (H Demydenko, Kh Yermolaiev (ukl), Pravo 2014) (in Ukrainian).

Journal articles

13. Kohler J, ‘Die Russkaja Prawda und das altslawische Recht’ [1916] 33 Zeitschrift für vergleichende Rechtswissenschaft 290.

Encyclopedias

14. *Ukrainska mala entsyklopediia: 16 kn.: u 8 t. T. 3, kn. V: Litery K–Kom* (Ie Onatskyi, Nakladom Administratury UAPT v Arhentyi, Buenos-Aires 1959) (in Ukrainian).

Websites

15. Bieber U, ‘Verbrechen und Diabolik in russischen Chronikberichtenhttp’ (Ringvorlesung: Kriminelles Mittelalter, Universität Salzburg) <<https://www.plus.ac.at/wp-content/uploads/2021/02/543254.pdf>> (accessed 27.07.2026).
16. Діаконовъ М, ‘Goetz L. K. Das russische Recht (Русская Правда): 1 er Band: Die älteste Redaktion des russischen Rechtes. Stuttgart, 1910 (krytychna stattia) 7’ <<https://irbis-nbuv.gov.ua/dlib/item/0002015>> (accessed 27.07.2026).

Mykola Kobyletskyi

EUROPEAN STUDIES OF RUSKA PRAVDA AS A SOURCE OF UKRAINIAN STATEHOOD: HISTORICAL-THEORETICAL AND LEGAL ANALYSIS

ABSTRACT. The article examines the contribution of European (primarily German-speaking) scholars of the nineteenth to twenty-first centuries to the theoretical interpretation of Ruska Pravda as the first systematized source of Ukrainian law and a key element in the formation of early medieval Ukrainian statehood.

In accordance with the stated objective – to demonstrate the contribution of European researchers to the theoretical understanding of Ruska Pravda as a compendium of norms of Ukrainian law and to clarify its significance for addressing the historical and theoretical problems of the emergence and evolution of Ukrainian statehood in the legal dimension – the works of August Ludwig Schlözer, Johann Philipp Gustav von Ewers, Ewald Tübien, Leopold Karl Goetz, Dieter Strauch, Günter Baranowski, and other scholars are analyzed. It is noted that their studies emphasize the autochthonous customary origins of the norms of Ruska Pravda, the Kyivan center of its formation, the pre-Christian roots of certain legal institutions, and the integration of this monument into the broader European legal context (particularly in terms of Germanic-Scandinavian influences).

The article demonstrates that such interpretations contribute to resolving a number of historical and theoretical issues of Ukrainian statehood, including substantiating the continuity of legal tradition in Ukrainian lands, decolonizing legal-historical heritage, and refuting imperial narratives of the so-called “Old Rus’ nationality”. The methodological framework of the study is based on historical, comparative-legal, and hermeneutic methods.

It is concluded that within European scholarly discourse, Ruska Pravda appears not merely as a historical source but also as a theoretical argument in favor of the continuity, distinctiveness, and European character of the Ukrainian state-legal tradition. The study further emphasizes that engagement with the works of European scholars acquires particular significance for affirming Ukraine’s national legal identity in the contemporary European context. It has been argued that the works of European scholars are an important argument in the Ukrainian-Russian dispute over the continuity of the Kyivan Rus’ state and Rus’ law as its primary source of law.

KEYWORDS: Ukrainian statehood, legal dimension of state-building, Ruska Pravda, sources of law, customary law, European legal tradition, decolonization of legal history, national legal identity, Kyivan Rus’ state.